

Міністерство освіти і науки України
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

ГЕНСИЦЬКА-АНТОНЮК НАТАЛІЯ ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 373.5:[305:51(075.3)]“19/20”

**ВІДОБРАЖЕННЯ ГЕНДЕРНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ
У ПІДРУЧНИКАХ З МАТЕМАТИЧНИХ ДИСЦИПЛІН
ДЛЯ 1–9 КЛАСІВ
(кінець ХХ – початок ХХІ ст.)**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Умань – 2014

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Рівненському державному гуманітарному університеті, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник доктор педагогічних наук, професор
Петренко Оксана Борисівна,
Рівненський державний гуманітарний університет,
завідувач кафедри теорії і методики виховання.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук,
старший науковий співробітник
Пироженко Лідія Володимирівна,
Інститут педагогіки НАПН України,
старший науковий співробітник
лабораторії історії педагогіки;

кандидат педагогічних наук
Остапчук Олена Леонідівна,
Житомирський державний університет
імені Івана Франка,
старший викладач кафедри соціальної педагогіки
та педагогічної майстерності.

Захист відбудеться 23 жовтня 2014 р. о 12⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 74.053.01 в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини за адресою: 20300, Черкаська обл., м. Умань, вул. Садова, 2.

З дисертацією можна ознайомитися у науковій бібліотеці Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (20300, Черкаська обл., м. Умань, вул. Садова, 2).

Автореферат розіслано «23» вересня 2014 р.

В.о. ученого секретаря
спеціалізованої вченої ради

О. В. Браславська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Нове тисячоліття гостро ставить перед світовим співтовариством проблему формування гендерної ідентичності особистості. Істотна роль у її вирішенні відводиться системі шкільної освіти, зокрема шкільному підручнику. В сучасних умовах чимало проблем людини пов'язані із недостатньою сформованістю гендерної ідентичності: утруднення у міжстатевих контактах, невміння створювати сім'ю, виховувати дітей, збільшення кількості молоді, яка належить до сексуальних меншин. Саме часткова або повна інверсія статевих і гендерних ролей є причиною таких явищ. Тривалий час вітчизняна педагогіка і психологія були «безстатевими», у кращому разі здійснювався поділ дітей за біологічними ознаками на хлопчиків і дівчаток. Українська школа й сьогодні продовжує відтворювати традиційні стереотипи мужності й жіночності, які стають перешкодою на шляху розвитку індивідуальності й особистісного потенціалу. Вони вступають у суперечність з реальними змінами, що відбуваються в сучасному українському суспільстві. Найбільш помітними з них є: зміна традиційної гендерної стратифікації, що призводить до ослаблення полярності жіночої й чоловічої ролей; зміна культурних стереотипів маскуліності й фемінінності; трансформація в шлюбно-сімейних відносинах; руйнування традиційних сексистських установок щодо жінок. Ці зміни змушують суспільство більш терпимо ставитись до індивідуальних варіацій у цьому питанні, що сприяє розширенню можливості для індивідуального самовираження особистості.

На сучасному етапі розвитку української національної школи оновлення й удосконалення змісту навчання, які відбуваються відповідно до державних документів (Закон України «Про освіту» (1991 р., зі змінами 1992–2010 рр.), Закон України «Про загальну середню освіту» (1999), Концепція загальної середньої освіти (12-річна школа) (2001), Національна доктрина розвитку освіти України (2002), передбачають якісні зміни в теорії та практиці підручникотворення, оскільки суспільні й державні вимоги до якості освіти детермінують і нові вимоги до навчальної книги. Запровадження державного освітнього стандарту, нової структури школи, акцент на самостійне опрацювання навчального матеріалу, впровадження гендерного підходу в систему освіти потребують і нового підручника.

Своєрідність підручника, що поряд з іншою педагогічною літературою є для фахівців джерелом наукової інформації, полягає в тому, що він є одним із важливих каналів здобуття інформації про соціальні ролі жінок і чоловіків, про норми поведінки, прийняті в суспільстві. Крім того, підручник увібрав у себе ті стереотипи, зокрема й гендерні, які домінують у суспільстві того чи іншого історичного періоду. Водночас підручник як форма реалізації теоретичних і практичних педагогічних положень регулярно, тривало і масово використовується у більшості навчальних закладів і не лише активно впливає на суспільну свідомість, віддзеркалюючи основні соціально-політичні реалії епохи, у тому числі й гендерні, а й формує цю суспільну свідомість, гендерні установки й гендерну культуру особистості.

Сучасні дослідження засвідчують не завжди високу якість вітчизняних шкільних підручників. З-поміж типових недоліків відзначають: невідповідність європейським стандартам, віковим, психологічним і гендерним особливостям дітей, перевантаженість матеріалами, відсутність спрямованості на набуття стимулів до навчання тощо. Здійснення нових кроків до модернізації навчальної книги, удосконалення змісту, структури, методичного оснащення сучасного підручника неможливі без урахування досвіду в цій царині.

Так, зміст шкільних підручників був предметом вивчення Л. Барскової, В. Бейлісона,

В. Беспалька; сутність, роль та місце підручника у навчально-виховному процесі досліджували Д. Зуєв, І. Лернер, М. Скаткін, А. Хуторской; розробку теоретичних і практичних питань підготовки шкільних підручників здійснювали Е. Гельфман, О. Лебедев, М. Холодная; дидактичну модель навчальних предметів та її реалізацію у структурі й змісті підручника вивчали Л. Пироженко, О. Савченко, А. Фурман, В. Цетлін та ін. Педагогічні аспекти ілюстративного оформлення навчальних видань розкриті у працях О. Жосана, Я. Кодлюк та ін. Історію навчальних видань як соціально-педагогічного феномену вивчали Л. Березівська, Л. Височан, Г. Розлуцька, Н. Побірченко, І. Смагін, О. Сухомлинська, А. Фукс та ін. Окремі тенденції у галузі підручникотворення з математики схарактеризовано у дослідженнях Г. Клековкіна, А. Колмогорова, Ю. Колягіна, Є. Пермінова, І. Смірної, Л. Чосік та ін.

Наукові розвідки О. Аніщенко, Т. Барчунової, В. Гайденко, Т. Дороніної, Г. Жирської, Т. Котлової, С. Рикова, Т. Рябової, А. Смірної, П. Фролова, С. Щеглової присвячені гендерному аналізу шкільних підручників. Проблеми врахування гендерних відмінностей в навчальному процесі присвячені дослідження Г. Бреслава і Б. Хасана, М. Гарієн, І. Кона, О. Кікінежді, В. Кравця, О. Остапчук, О. Петренко, В. Симонова та ін. Гендерний вимір окремих підручників з математики здійснено С. Вихор, Н. Городною, О. Кікінежді. Водночас необхідно зазначити, що підручник з математики, на відміну від букваря, підручників з історії, не був предметом гендерного аналізу в історико-педагогічному контексті. До сьогодні немає комплексних досліджень українських підручників з математичних дисциплін як окремого виду навчально-виховної літератури і як джерела відображення гендерних особливостей особистості.

Враховуючи актуальність зазначеної проблеми, її значущість в контексті розвитку системи національної освіти і виховання в Україні, нами була обрана тема дисертаційного дослідження – **«Відображення гендерних особливостей особистості у підручниках з математичних дисциплін для 1–9 класів (кінець ХХ – початок ХХІ ст.)»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до наукової теми кафедри вікової та педагогічної психології Рівненського державного гуманітарного університету «Феноменологія морального розвитку особистості: детермінація, механізми, генезис» (державний реєстраційний номер 0106U000636). Тема дисертації затверджена вченою радою Рівненського державного гуманітарного університету (протокол № 4 від 26. 11. 2010 р.) та узгоджена у Раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки і психології в Україні (протокол № 9 від 21. 12. 2010 р.).

Мета дослідження – здійснити комплексну характеристику змісту підручників з математичних дисциплін для 1–9 класів з позиції відображення в них гендерних особливостей особистості задля використання їх потенціалу в сучасній загальноосвітній школі І–ІІ ступенів.

Для досягнення поставленої мети були визначені такі **задачі дослідження**:

1. Проаналізувати освітні процеси в Україні кінця ХХ – початку ХХІ ст. як передумову активізації розвитку підручників з математичних дисциплін та актуалізувати категорійно-поняттєвий апарат дослідження.

2. Обґрунтувати джерельну базу дослідження й окреслити історіографію проблеми.

3. Схарактеризувати шкільний підручник з математики як історико-педагогічний феномен.

4. Здійснити гендерну експертизу змісту підручників з математичних дисциплін для 1–9 класів досліджуваного періоду як важливого чинника гендерної ідентифікації особистості.

5. Здійснити екстраполяцію досвіду підручникотворення досліджуваного періоду в систему гендерної освіти і виховання школярів на сучасному етапі.

Об'єкт дослідження – українські підручники з математичних дисциплін у контексті гендерного становлення учнів.

Предмет дослідження – специфіка відображення гендерних особливостей особистості у

змісті підручників з математичних дисциплін для 1–9 класів у кінці ХХ – на початку ХХІ ст.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період з 1991 по 2011 рік. *Нижня межа* дослідження визначається 1991 роком – роком проголошення незалежної Української держави, початком формування вітчизняної гендерної педагогіки, нового змісту освіти й виховання в сучасному їх розумінні, нового змісту шкільних підручників, у т. ч. і з математичних дисциплін. *Верхньою межею* дослідження є 2011 рік, коли були прийняті Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державного стандарту початкової загальної освіти» (№ 462 від 20. 04. 2011 р.) та «Про затвердження Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти» (№ 1392 від 23. 11. 2011 р.), які спричинили зміни у розвитку національної системи освіти, зміни навчальних програм з математики і відповідно виникла потреба забезпечення сучасної школи новими підручниками.

Для реалізації визначених задач були використані такі **методи дослідження**:

– *загальнонаукові (аналіз, синтез, узагальнення)*, що дали змогу узагальнити та систематизувати погляди вітчизняних і зарубіжних педагогів на проблему дослідження;

– *історико-педагогічні (ретроспективний, логіко-системний, хронологічно-структурний, порівняльний)* для виявлення особливостей розвитку вітчизняної педагогічної думки в досліджуваній період;

– *пошуково-бібліографічний* (вивчення джерел, архівних документів, матеріалів періодичних видань з проблеми дослідження), що дав підстави для наукових узагальнень;

– *метод термінологічного аналізу* уможливив за допомогою виявлення та уточнення значень і смислів основоположних понять актуалізувати категорійно-поняттєвий апарат дослідження;

– *історико-генетичний* для аналізу соціально-політичних, психолого-педагогічних умов створення українських підручників з математичних дисциплін і простеження їх розвитку впродовж окресленого періоду;

– *історіографічний* допоміг критично проаналізувати опубліковану з порушеної проблеми педагогічну літературу;

– *метод гендерної експертизи* дав змогу здійснити гендерний аналіз шкільних підручників з математичних дисциплін, що становлять основу сучасної математичної освіти учнівської молоді в Україні;

– *метод контент-аналізу* уможливив переведення у кількісні показники масової текстової інформації з наступною статистичною обробкою.

Джерельна база дослідження охоплює *п'ять* основних груп:

– *джерела нормативно-правового характеру* (закони, накази, постанови державних структур України, Міністерства освіти України, а також концепції, положення; Інформаційний збірник Міністерства народної освіти Української РСР (1989–1991); Інформаційний збірник Міністерства освіти України (1993–2000); Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України (з 2001–2011), що дало змогу усвідомити зумовленість змістової наповненості підручників (у тому числі й гендерної) державною політикою досліджуваного історичного періоду;

– *періодичні видання*, на сторінках яких представлена генеза досліджуваної проблеми (*журнали* «Рідна школа» (1991–2014), «Початкова школа», (1991–2014), «Педагогіка і психологія» (1993–2014), «Шлях освіти» (1997–2012), «Педагогіка» (1992–2014); «Математика в школі» (1997–2014), «Математика в сучасній школі» (2012–2014), «Математика в школі» (1991–2014), «Математика в школах України» (2002–2014), «У світі математики» (1995–2014), «Математика в школах України. Позакласна робота» (2010–2014); *газети* «Математика. Шкільний світ» (1998–

2014), «Математична газета» (2006–2014) та ін.);

– *навчальні плани, навчальні програми, шкільні підручники та методична література для вчителів*, що видавались упродовж досліджуваного періоду і використовувались у навчально-виховному процесі шкіл; їх гендерний аналіз дав можливість визначити зміст, методичні принципи та прийоми, що застосовувались для відображення гендерних особливостей особистості у підручниках з математичних дисциплін;

– *інтерпретаційні джерела* – монографії, брошури, статті, присвячені досліджуваній темі або дотичні до неї;

– *довідкова література, сучасні підручники й посібники* для вищої школи з гендерної проблематики.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

– *вперше* в історико-педагогічній науці здійснено комплексну характеристику змісту підручників з математичних дисциплін як фактора гендерного становлення особистості, виявлено закономірності відображення гендерних особливостей особистості у підручниках з математичних дисциплін для 1–9 класів (підручники відображають стандарти конкретного суспільства, зокрема його гендерну культуру і розподіл гендерних ролей; у змісті підручників з математичних дисциплін широко представлені гендерні стереотипи, структурно пов'язані як на рівні окремих висловлювань та ілюстрацій, що є стереотипами, так і на рівні змісту, що встановлює стереотиповані уявлення про жінок та чоловіків загалом; підручники трансформують етнокультурні гендерні стереотипи – чоловіча і жіноча стать – носії різних ролей і функцій, представляють типові відносини в сім'ї, відображають традиційні патріархатні стереотипи, звичні для того часу, того соціуму); з'ясовано провідні чинники, які сприяли українському підручникотворенню (соціально-економічний, суспільно-політичний, культурно-освітній тощо); обґрунтовано перспективи творчого використання змісту шкільних підручників досліджуваного періоду в гендерному становленні особистості в сучасному соціокультурному просторі;

– *уточнено* категорійно-поняттєвий апарат дослідження (шкільний підручник, гендер, гендерний підхід, гендерний аналіз, гендерна ідентичність, гендерні стереотипи, гендерна освіта, гендерне виховання, гендерні особливості, гендерна експертиза, гендерно маркований, гендерно чутливий, гендерно нейтральний, гендерно сліпий);

– *удосконалено* методику проведення гендерної експертизи шкільних підручників з математичних дисциплін, на підставі якої сформульовано висновок про те, що шкільні підручники з математики досліджуваного періоду перебували під впливом прихованого навчального плану щодо відображення гендерних особливостей та потребують ґрунтовного оновлення з обов'язковим урахуванням гендерного компонента.

– *подальшого розвитку* набули класифікація, систематизація та аналіз джерельної бази за групами; систематизація та характеристика історіографії проблеми за хронологічним та проблемно-тематичним підходами; положення про гендерну освіту і виховання як обов'язкову складову євроінтеграційного процесу реформування вітчизняної освітньої системи та як одну із засад повноцінного розвитку особистості; рекомендації щодо екстраполяції досвіду підручникотворення досліджуваного періоду в сучасну систему освіти України.

До наукового обігу *введено* маловідомі та раніше невідомі матеріали, які розширюють уявлення про сутність змісту шкільних підручників та можливості його використання у гендерній освіті й вихованні учнів 1–9 класів.

Практичне значення одержаних результатів визначається тим, що його основні положення та висновки можуть бути використані під час підготовки й проведення семінарських занять з курсів «Гендерна педагогіка», «Гендерна психологія», «Методика викладання математики». Результати дослідження знайдуть застосування у процесі створення підручників, навчальних і науково-методичних посібників, довідників, а також під час вирішення актуальних

питань гендерної освіти й виховання учнів.

Систематизовані та узагальнені положення, фактологічний матеріал, джерельна база можуть стати основою для подальших наукових розвідок з історії освіти й виховання, історії педагогіки, математики, методики математики; для розширення, доповнення та оновлення змісту навчальних курсів історії педагогіки, гендерної педагогіки, гендерної психології, методики викладання математичних дисциплін, розробки спецкурсів у педагогічних вищих навчальних закладах, у системі перепідготовки педагогічних кадрів, у створенні підручників та посібників з історії педагогіки, гендерології.

Результати дослідження *упроваджено* в навчально-виховний процес Рівненського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти (довідка № 01-16/603 від 29.04.2014 р.), Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (№ 271 від 29.04.2014 р.), ЗОШ I–III ступенів № 1 ім. В. Короленка Рівненської міської ради (довідка № 90 від 29.04.2014 р.), Рівненської гуманітарної гімназії Рівненської міської ради (довідка № 214 від 30.04.2014 р.), Рівненського державного гуманітарного університету (довідка № 58 від 06. 05. 2014 р.), Херсонського державного університету (№ 01-24/1406 від 21.05.2014 р.).

Апробація результатів дисертації. Основні положення та висновки дослідження були представлені на конференціях різного рівня: *міжнародних* – «Наука, освіта, суспільство очима молодих» (Рівне, 2011, 2012, 2013, 2014), «Василь Сухомлинський у діалозі з сучасністю: дошкілля – початкова освіта» (Хмельницький, 2011), «Василь Сухомлинський у діалозі з сучасністю: розвиток творчої особистості» (Кіровоград – Павлиш, 2013); *всеукраїнських* – «Фундаменталізація змісту освіти як соціально-педагогічна проблема» (Київ, 2012), «Джерельна та історіографічна основа сучасних історико-педагогічних досліджень» (Хмельницький, 2013); обговорювалися на засіданнях кафедр вікової та педагогічної психології, теорії і методики виховання, математики та методики її викладання, звітних наукових конференціях професорсько-викладацького складу Рівненського державного гуманітарного університету упродовж 2010–2014 років.

Публікації. Основні положення і результати дослідження викладено у 13 наукових публікаціях, серед яких: 6 статей (з них 1 – у зарубіжному виданні) відображають основні наукові результати дослідження, 7 – апробаційного характеру.

Структура і обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, висновків, списку використаних джерел (363 найменування, з них 7 – іноземною мовою) та 10 додатків на 101 сторінці. Загальний обсяг дисертаційної роботи – 338 сторінок друкованого тексту, з них 199 сторінок основного тексту. Робота містить 16 таблиць, 11 рисунків на 15 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, визначено його мету, об'єкт, предмет, задачі та хронологічні межі; аргументовано методи дослідження; наведено відомості про джерельну базу; розкрито наукову новизну і практичне значення одержаних результатів; наведено відомості про апробацію результатів дисертації, публікації, структуру та обсяг дисертації.

У **першому розділі** – «*Освітні процеси в Україні кінця XX – початку XXI ст. як передумова активізації розвитку підручників з математичних дисциплін*» – схарактеризовано гендерну освітню політику держави та особливості її відображення у шкільних підручниках (1991–2011); здійснено аналіз і уточнено категорійно-поняттєвий апарат; обґрунтовано джерельну базу дослідження та окреслено історіографію проблеми.

У розділі з'ясовано, що підручник є засобом збереження загальнолюдського досвіду у вигляді інформації (певних відомостей, даних, описів), тобто це інформаційна модель цілком конкретного людського досвіду, причому підручник є концентрованим залишком певної освітньої системи, у межах якої він формувався; важливим елементом цієї системи, що постійно перебуває під трансформаційним впливом інших елементів освітньої системи, та, в свою чергу, здійснює

зворотний вплив на них, що є вихідним положенням у процесі аналізу гендерної освітньої державної політики.

Доведено, що процес зміни змістового наповнення шкільних підручників в Україні впродовж досліджуваного періоду зумовлений впливом на них суспільно-політичних факторів, особливий наголос за цих умов робився на питанні, окресленому межами – «державна освітня політика – наука – шкільна освіта – шкільний підручник».

Визначено, що не існує універсальної теоретичної формули та моделі побудови гендерно чутливого підручника. Гендерний підхід до освіти, виховання, шкільних підручників завжди має конкретно-історичний та соціально-культурний вимір.

Аналіз категорійно-поняттєвого апарату дав змогу виділити найбільш загальні категорії та поняття, що є важливими для здійснення обраного історико-педагогічного дослідження, серед яких базовими є: шкільний підручник, гендер, гендерна роль, гендерна ідентичність, гендерна система, гендерна норма, гендерні стереотипи, гендерна соціалізація, гендерні особливості, гендерна освіта, гендерне виховання, гендерно маркований, гендерно чутливий, гендерно нейтральний, гендерно сліпий (gender blind), гендерний аналіз.

Терміном «гендерні особливості» особистості позначаються особливості, пов'язані з ознаками статевої приналежності, що проявляються насамперед у вигляді гендерних стратегій – бажаних засобів і методів досягнення цілей, обумовлених статтю особистості. А термін «гендерний аналіз» використовується для характеристики спеціально організованого процесу оцінки різного впливу на чоловіків і жінок існуючих чи пропонованих підручників, програм, законодавства, державного політичного курсу в усіх сферах життя соціуму і держави, що передбачає також збір якісної інформації і розуміння гендерних тенденцій в економіці і суспільстві, використання цих знань для виявлення потенційних проблем і пошуку шляхів їх вирішення.

Аналіз значного масиву джерел, присвячених обраній для дослідження проблемі, дав змогу джерельну базу дослідження розподілити на п'ять основних груп: джерела нормативно-правового характеру; періодичні видання; навчальні плани, навчальні програми, шкільні підручники та методична література для учителів, що видавались упродовж досліджуваного періоду і використовувались у навчально-виховному процесі шкіл; інтерпретаційні джерела: монографії, брошури, статті, присвячені досліджуваній темі або дотичні до неї; довідкова література та сучасні підручники й посібники для вищої школи з гендерної педагогіки та гендерної психології.

Історіографію досліджуваної проблеми класифіковано за проблемно-тематичним підходом, причому аналіз праць розпочато із середини 80-х рр. ХХ ст., оскільки саме у ці роки помітно активізувався науковий пошук у напрямі вдосконалення змісту, функцій і структури шкільного підручника (В. Бейлінсон, В. Беспалько, Д. Зуєв) та у напрямі актуалізації гендерної складової освіти й виховання (Т. Дороніна, О. Кікінежді, І. Кон, О. Петренко). Аналіз історіографії проведений у двох проблемних полях – полі підручничознавства і полі гендерному.

У другому розділі – *«Шкільний підручник з математики як історико-педагогічний феномен»* – розкрито основні аспекти теорії підручника та підходи до розробки дидактичних засад його створення; схарактеризовано гендерні особливості особистості та можливості їх формування за допомогою змісту навчальних підручників; визначено особливості гендерного аналізу шкільних підручників.

Зокрема, доведено, що шкільний підручник є не лише джерелом інформації, а й чинником особистісного розвитку дитини; він за змістом, формою і структурою є проєкцією не лише наукового знання, а й основних закономірностей психічного, інтелектуального, морального й особистісного розвитку дітей у процесі навчання; забезпечує інтелектуальний і особистісний (у тому числі й гендерний) розвиток дівчини/хлопця.

З'ясовано, що у межах системи шкільної освіти підручник є концентрованим джерелом

інформації (інформаційна модель – за визначенням В. Беспалька) про наукові (змістові та психолого-педагогічні), організаційно-педагогічні, дидактичні, методичні умови навчання предмета, науковий зміст предмета, суспільне, політичне та соціально-економічне замовлення на якість освіти з предмета, а також про вимоги навчальних планів і навчальних програм до змісту предмета тощо. Тобто, на основі аналізу шкільних підручників з конкретного навчального предмета можемо реконструювати з певним наближенням відповідну освітню систему в аспекті акцентів суспільного замовлення на якість освіти; нормативних вимог до навчання предмета і до підручників; дидактичної системи; змісту навчального предмета; методів і технологій навчання.

З'ясовано, що учні початкової школи досліджуваного періоду навчалися за підручниками М. Моро, М. Бантової, Г. Бельтюкової, М. Богдановича, Л. Кочиної; учні 5–9 класів у перші роки незалежності користувалися підручниками, створеними в радянський період Н. Віленкіним та ін., Е. Нурком, А. Тельгмаа, Ю. Макаричевим та ін., О. Погореловим, А. Колмогоровим та ін. Згодом з'явилися перші пробні підручники українських авторів (Г. Возняк, Г. Литвиненко, І. Маланюк, Г. Бевз, М. Кельбас).

Доведено, що шкільні підручники з математики утворюють цілісну систему навчання учнів математики у 1–9-х класах з єдиним однозначним тлумаченням понять, уніфікованою термінологією та забезпечують не лише кінцевий результат навчання, а й виконання виховних, розвивальних функцій – формування високоосвіченої, всебічно розвиненої творчої особистості, національно свідомого громадянина України.

Визначено гендерні особливості особистості та можливості їх формування за допомогою змісту навчальних підручників. За такого підходу методологічним інструментом дослідження гендерних особливостей особистості є гендерний підхід, сутність якого – усвідомлення того, що суспільні явища по-різному впливають на чоловіків і жінок, викликають неоднакові їхні реакції. Гендерний підхід пропонує інший спосіб пізнання дійсності, за яким не стать, тобто біологія і природа, а гендер обумовлює психічні якості, здібності, види діяльності, інтереси, заняття дівчат і хлопців. Формування цих відмінностей відбувається шляхом соціалізації, виховання, згідно з культурними традиціями, звичаями, правовими й етичними нормами конкретного суспільства.

Доведено, що одним із провідних засобів гендерної соціалізації є шкільний підручник. Причому підручники конкретного культурно-історичного періоду відображають стандарти конкретного суспільства, зокрема його гендерну культуру і розподіл гендерних ролей. Особлива роль підручників зумовлена ще й тим, що вони видаються великими тиражами, мають організований, регулярний, масовий і тривалий вплив на дітей, їх психіку, світогляд тощо. Саме через текст підручників учням трансформується гендерний порядок, гендерні стереотипи сучасного їм суспільства, формується гендерна культура учня/учениці. Також підручники трансформують етнокультурні гендерні стереотипи – чоловіча і жіноча стать – носії різних ролей і функцій, представляють типові відносини в сім'ї, відображають традиційні патріархатні стереотипи, звичні для того часу, того соціуму.

З'ясовано, що у більшості проаналізованих вітчизняних підручників персонажі жіночої статі є втіленням «традиційної жіночності»: героїні слухняні, пасивні, залежні, як правило, молода жінка демонструє уміння, виконує завдання, що належать до сфери побуту, догляду за дітьми, піклувальної діяльності. Чоловічий персонаж майже у всіх випадках виконує функцію забезпечення сім'ї, суспільно важливу роботу. Він сильний, домінуючий, незалежний, наполегливий, рішучий, відважний. Жіночі та чоловічі персонажі, які володіють атрибутами, характерними для патріархатного стереотипу, завжди оцінюються позитивно. Чоловіки й жінки виконують традиційні гендерні ролі, стереотипні обов'язки.

Підтверджено, що гендерні моделі поведінки, зразки «чоловічої» і «жіночої» поведінки, які транслиуються змістом навчальних підручників і посібників, на основі механізмів ідентифікації засвоюються дитячою і підлітковою свідомістю, визначаючи гендерні орієнтації особистості та її реальну поведінку.

Дослідження підручників з математичних дисциплін для 1–9 класів передбачало визначення: частоти і специфіки зображення обох статей у змісті підручників; представлення жінок і чоловіків, по-перше, вдома, по-друге, в публічній сфері (у виробництві, навчанні); наявність/відсутність гендерних стереотипів;

наявність/відсутність сексизму; наявність/відсутність андроцентризму мови.

Підручники та посібники для гендерного аналізу були відібрані за такими критеріями: наявність грифу Міністерства освіти; роки видання (обумовлені програмами та інструктивно-методичними листами з математики з 1991 по 2011 рік). Гендерній експертизі було піддано 40 підручників.

Гендерний аналіз здійснювався за допомогою методу контент-аналізу, оскільки експертизи довели ефективність і валідність цього методу. За методом контент-аналізу одиниці аналізу (підрахунку) виписувались у їх контексті, а потім всі зразки, які містили гендерну складову, підраховувались і класифікувались. Безпосередньо процедура гендерного аналізу складалась, мінімум, з трьох операцій (не враховуючи підготовчу стадію): збір кількісних даних, збір якісних даних, якісний аналіз, що передбачає розгляд кількісних і якісних даних за допомогою аналітичних прийомів і методів. Мета якісного аналізу – з'ясувати, чому присутні певні індикатори явища і як вони можуть змінюватись упродовж певного часу і під впливом певних обставин.

У кожному конкретному підручнику аналізувався весь текст повністю, текст кожної сюжетної задачі чи прикладу та всі наявні ілюстрації. Обробка емпіричного матеріалу здійснювалася у таких напрямках: кількісний і якісний аналіз ілюстрацій, кількісний аналіз представлення жінок і чоловіків у змісті матеріалу, якісний аналіз відображення чоловіків і жінок за професійною належністю.

У третьому розділі – «*Ретроспективний гендерний аналіз підручників з математичних дисциплін для 1–9 класів досліджуваного періоду*» – здійснено гендерний аналіз підручників з математики для початкової школи, гендерний вимір змісту підручників з математичних дисциплін для 5–9 класів, а саме: схарактеризовано гендерні особливості особистості у змісті підручників для 5–6 класів та для 7–9 класів відповідно; проведено екстраполяцію досвіду підручникотворення досліджуваного періоду в сучасну систему освіти України.

Контент-аналіз підручників з математики для початкової школи показав, що в їхньому змісті присутні гендерні стереотипи, засновані на прийнятих у суспільстві уявленнях про маскулінне і фемінне та їх ієрархії. У змісті сюжетних задач відображаються якості, що маркуються як чоловічі й жіночі: персонажам чоловічої статі приписуються фізична сила, сміливість, розум, уміння, цілеспрямованість, хоробрість тощо; персонажам жіночої статі – акуратність, доброта, посидючість, пасивність. Гендерні стереотипи, які віднайдені у підручниках з математики, відрізняються сексизмом стосовно жінок. Вони транслиють патріархатні уявлення про роль чоловіків і жінок у житті суспільства, що закріплюють за чоловіками сферу громадського життя (робота, політика, бізнес і т.д.), а за жінками – приватного (дім, сім'я, діти).

Специфіку відображення формування та закріплення гендерних особливостей особистості у підручниках з математики для початкової школи представлено у таблиці 1.

Таблиця 1

Відображення формування гендерних особливостей особистості у підручниках з математики для початкової школи

Показники статусів жінок/дівчаток та чоловіків/хлопчиків у суспільстві		Відображення у сюжетних задачах та зображеннях	Кількісне співвідношення (ж : ч)
1		2	3
Домашня робота та родинні обов'язки	Ж.	Приготування їжі, прасування, догляд за дітьми та домашнім господарством, купування продуктів	1,87 : 1 (43 : 23)
	Ч.	Купування продуктів, догляд за садом	
	Д.	Накриває стіл, готує, пере, допомагає мамі на присадибній ділянці	
	Хл.	Миє тарілки, працює на присадибній ділянці	
Вільний час	Ж.	Читає книжку дитині (одноразово)	1 : 2,35 (31 : 73)
	Ч.	Ловить рибу, подорожує, ходить на полювання	

	Д.	Вишиває, шиє, колекціонує листівки, інколи займається спортом і відвідує гуртки, збирає гриби, складає букети	
	Хл.	Колекціонує марки та значки, ловить рибу, грає у футбол та інші ігри, захоплюється технікою та стрільбою, займається спортом, відвідує гуртки, збирає гриби та каштани	

Продовження табл. 1

1	2	3	
Професії та сфера праці	Ж.	Друкарка, доярка, кравчиня, швачка, ткаля, вчителька	1 : 4,1
	Ч.	Скляр, маляр, спортсмен, столяр, кравець, монтер, листоноша, військовий, будівельник, фермер, кондитер, робітник, учитель, лікар, сантехнік, шофер	
Навчання	Д.	Читає, інколи розв'язує математичні задачі	1: 2,7 (10 : 27)
	Хл.	Малює, вирізає, вимірює, читає, розв'язує математичні задачі	

Примітки: Ж. – жінки; Д. – дівчатка; Ч. – чоловіки; Хл. – хлопчики.

Результати гендерного аналізу підручників з математики для 5 і 6 класів, що використовувалися упродовж 1991–2011 рр., засвідчили, що на початку періоду (1991–1995) існувало майже одноосібне представлення чоловічої статі, а щодо жіночої статі, то схарактеризовані підручники у представленні жінок можна віднести до «гендерно сліпих»; натомість аналіз підручників наступних етапів (1996–2011) засвідчив, що тексти задач переважно гендерно-нейтральні, однак є велика кількість текстів, які продовжують відображати традиційні, стереотипні погляди щодо видів діяльності осіб жіночої статі.

Диспропорцію представлення статей в сім'ї та в публічній сфері наочно підтверджує стовпчаста діаграма (рис. 1).

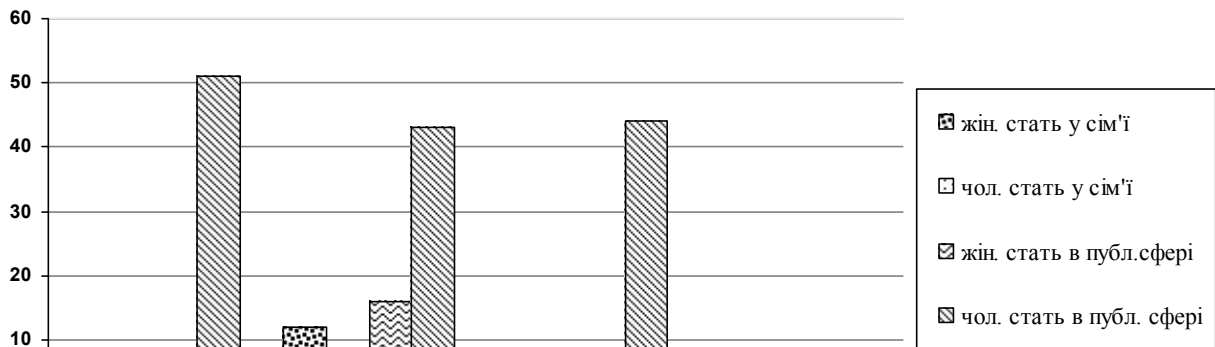

Рис. 1. Представлення статей в сім'ї та в публічній сфері (за змістом підручників з математики для 5 і 6 класів)

У дослідженні з'ясовано, що, починаючи з сьомого класу, обсяг гендерно маркованої інформації у підручниках з алгебри щоразу зменшується; за цих умов зменшується зображення жіночих гендерних ролей не лише з сьомого по дев'ятий клас, а й з кожними наступним виданням підручників відповідно до виокремлених етапів.

Гендерний аналіз підручників з геометрії, для 7–9 класів досліджуваного періоду засвідчив стійкий розподіл гендерних ролей, з чітким розмежуванням видів діяльності та професійними орієнтирами. З'ясовано, що персонажам чоловічої статі приписується виконання ролей у всіх сферах діяльності – праці, навчанні, спорті, дозвіллі, культурі, сім'ї і т.д. За такого підходу для жіночих персонажів діапазон соціальних ролей значно звужений і стосується, в основному, сфери сім'ї, навчання й культури. Крім того, у ході дослідження була простежена явна тенденція приписування традиційних ролей тій або іншій статі. Чоловічі персонажі зображуються відповідно до видів «чоловічої» активності (виконання фізичної роботи, полювання, риболовля й т.п.), а

зображення персонажів жіночої статі обмежене рамками виконання домашніх обов'язків з прибирання, готування їжі, а також турботою про дітей і допомогою старшим по дому. Одержані дані дали змогу виявити тенденцію до зменшення не тільки сюжетних задач (специфіка подачі матеріалу в 7–9 класах), а й до зменшення відображення видів діяльності жіночої статі. Якщо кількісне співвідношення частоти зображення (ж:ч) у початковій школі відмічене близько 1:2, то у 7–9 класах – 1:14.

Кількісне співвідношення частоти зображення обох статей (ж:ч) у різних соціальних сферах представлено у таблиці 2, яка структурована відповідно до змісту навчальних програм з 1991 по 2011 рік.

Таблиця 2

**Кількісне співвідношення частоти зображення обох статей
у підручниках для 7–9 класів з 1991 по 2011 рік згідно діючих програм**

	Програма 1991 р.	Програма 1995 р.	Програма 2000 р.	Програма 2005 р.
Соціальна сфера	Алгебра 7 кл. (автори Макаричев Ю. та ін.)	Алгебра 7–9 кл. (автор Бевз Г.)	Алгебра 9 кл. (автори Кравчук В. та ін.)	Алгебра 8 кл. (автори Мерзляк А. та ін.)
Публічна сфера (ж:ч)	0:3	0:11	0:21	1:10
Сфера діяльності, обмежена домівкою та домашнім господарством (ж:ч)	1:1	2:5	2:1	0:0
Навчання (ж:ч)	0:3	0:2	0:1	0:2
Відпочинок (ж:ч)	0:7	0:9	0:2	0:2
Всього (ж:ч)	1:14	2:27	2:25	1:14

Екстраполяція досвіду підручникотворення досліджуваного періоду в системі освіти України уможливиле реалізацію гендерного компоненту в підручниках для школи на кількох рівнях: по-перше, рівень змісту навчального предмета; по-друге, формальний рівень стилістичного оформлення тексту навчальної книги, що передбачає (здебільшого) монологічний чи діалогічний виклад навчального матеріалу, обрані авторами формули звертання до дітей, авторський стиль формулювання завдань тощо; по-третє, це текстовий рівень запропонованих учням вправ для виконання, наведених у підручнику прикладів, текстових ілюстрацій мовних явищ тощо; по-четверте, рівень методичного апарату, тобто рівень практичного засвоєння мови, рівень тих ситуацій, на прикладі яких діти мають можливість застосовувати набуті мовні знання на практиці, формуючи відповідні навички; по-п'яте, специфіка відбору ілюстрацій.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення і новий підхід до вирішення важливого й актуального завдання, що виявляється у комплексній характеристиці змісту підручників з математичних дисциплін для 1–9 класів з позиції відображення в них гендерних особливостей особистості задля використання їх потенціалу в сучасній загальноосвітній школі I–II ступенів. Результати дослідження згідно з поставленими задачами дали змогу сформулювати такі висновки:

1. Аналіз освітніх процесів в Україні кінця XX – початку XXI ст. як передумови активізації розвитку підручників з математичних дисциплін дав змогу стверджувати, що розвиток системи вітчизняної народної освіти й виховання у цей період був детермінований кардинальними політичними й соціальними змінами, що зумовили масштабні перетворення й у сфері освіти та виховання. Гендерна освітня державна політика знаходить відображення у змісті шкільних підручників, оскільки підручник є концентрованим залишком певної освітньої системи, у межах якої він формувався; підручник є важливим елементом цієї системи, що постійно перебуває під

трансформаційним впливом інших елементів освітньої системи, яка, у свою чергу, здійснює зворотний вплив на них.

У контексті гендерної освітньої політики української держави проаналізовано різноманітні періодизації підручникотворення, обґрунтовано виокремлення етапів, здійснено характеристику кожного з цих етапів підручникотворчого процесу в галузі освіти України, а саме: перехідний (початок 90-х років ХХ ст. – 1995 р.); період розробки перших державних стандартів загальної середньої освіти (1996–1999); етап інституалізаційно-апробаційний (з 2000 р. до прийняття постанов уряду про запровадження сучасних Державних стандартів початкової загальної освіти (№ 462 від 20 квітня 2011 р.) та базової і повної загальної середньої освіти» (№ 1392 від 23 листопада 2011 р.) (2000–2011).

З'ясовано, що зміни змістового наповнення шкільних підручників з математичних дисциплін в Україні упродовж досліджуваного періоду зумовлені впливом суспільно-політичних чинників. Особливо акцентовано увагу на питанні, окресленому межами – «державна освітня політика – наука – шкільна освіта – шкільний підручник».

Характеристику сутності провідних понять актуалізовано у межах двох взаємопов'язаних категорійно-поняттєвих полях – історико-педагогічному і гендерному: шкільний підручник, гендер, гендерна роль, гендерна ідентичність, гендерна система, гендерна норма, гендерні стереотипи, гендерна соціалізація, гендерні особливості, гендерна освіта, гендерне виховання, гендерно маркований, гендерно чутливий, гендерно нейтральний, гендерно сліпий (*gender blind*), гендерний аналіз та ін.

За такого підходу *гендерні особливості особистості* розглядаються як особливості, пов'язані з ознаками статевої приналежності, що виявляються насамперед у вигляді гендерних стратегій – бажаних засобів і методів досягнення цілей, обумовлених статтю особистості. *Гендерний аналіз* – як спеціально організований процес оцінки різного впливу на чоловіків і жінок чинних чи пропонованих підручників, навчальних програм, законодавства, державного політичного курсу в усіх сферах життя соціуму і держави, що передбачає також збір якісної інформації і розуміння гендерних тенденцій в економіці й суспільстві, використання цих знань для виявлення потенційних проблем і пошуку шляхів їх вирішення.

2. Здійснене у ході дослідження обґрунтування джерельної бази дослідження дав змогу виокремити п'ять основних груп: джерела нормативно-правового характеру; періодичні видання; навчальні плани, навчальні програми, шкільні підручники та методична література для учителів, що видавались упродовж досліджуваного періоду і використовувались у навчально-виховному процесі шкіл; інтерпретаційні джерела: монографії, брошури, статті, присвячені досліджуваній темі або дотичні до неї; довідкова література та сучасні підручники й посібники для вищої школи з гендерної педагогіки та гендерної психології.

З'ясовано, що відображення гендерних особливостей особистості у підручниках з математичних дисциплін для 1–9 класів (кінець ХХ – початок ХХІ ст.) як окрема історико-педагогічна проблема системно і комплексно не вивчалася; в українській та зарубіжній історіографії немає окремих праць з означеної проблеми у досліджуваних хронологічних межах, однак є значний масив літератури, у якій автори більшою чи меншою мірою торкалися питань, дотичних до теми дослідження.

Відтак історіографію досліджуваної проблеми класифіковано за проблемно-тематичним підходом (аналіз державної гендерної політики в галузі освіти, ролі суспільства в становленні освіти, розвитку шкільного курсу математики і методики її викладання). Аналіз праць розпочато з середини 80-х років ХХ ст., оскільки саме у ці роки помітно активізувався науковий пошук у напрямі вдосконалення змісту, функцій і структури шкільного підручника та у напрямі актуалізації гендерної складової освіти й виховання. Аналіз історіографії проведений у двох проблемних полях – підручникомознавства та гендерному.

3. У контексті досліджуваної проблеми схарактеризовано шкільний підручник з математики як історико-педагогічний феномен. Доведено, що шкільний підручник є не лише

джерелом інформації, а й чинником особистісного розвитку дитини; за змістом, формою і структурою він є проекцією не лише наукового знання, а й основних закономірностей психічного, інтелектуального, морального й особистісного розвитку дітей у процесі навчання. Визначено, що зміст шкільного підручника є посередником між системою наукового знання й індивідуально-психологічними особливостями учнів, забезпечує їхній інтелектуальний і особистісний (у тому числі й гендерний) розвиток.

Доведено, що на основі аналізу шкільних підручників з конкретного навчального предмета можливо реконструювати з певним наближенням відповідну освітню систему в аспекті акцентів суспільного замовлення на якість освіти; нормативні вимоги до навчання предмета і до підручників; дидактичну систему; зміст навчального предмета; методи і технології навчання.

З'ясовано, що підручники як провідні засоби гендерної соціалізації відображають стандарти конкретного суспільства у певний культурно-історичний період, зокрема його гендерну культуру і розподіл гендерних ролей. Особлива роль підручників зумовлена ще й тим, що вони видаються великими тиражами, мають організований, регулярний, масовий і тривалий вплив на особистість дитини, її психіку, світогляд, гендерний розвиток тощо.

4. Гендерна експертиза змісту підручників з математичних дисциплін для 1–9 класів досліджуваного періоду як важливого чинника становлення гендерної ідентифікації особистості здійснена відповідно до запропонованої схеми (дослідження частоти і специфіки зображення обох статей у змісті підручників і посібників; представлення жінок і чоловіків, по-перше, вдома, по-друге, в публічній сфері (у виробництві, навчанні); наявність/відсутність гендерних стереотипів; наявність/відсутність сексизму; наявність/відсутність андроцентризму мови) й класифікації сюжетних задач та ілюстрацій згідно з їх змістом: гендерно-нейтральні задачі, задачі, у яких фігурує дівчинка/жінка, задачі, у яких фігурує хлопчик/чоловік, задачі, у яких зображена спільна діяльність осіб обох статей, задачі, у яких представлена гендерна асиметрія мови. Всі персонажі сюжетних задач та ілюстрацій з наявними ознаками статі були розподілені за гендерними ролями (традиційні, стереотипізовані, андрогінні, егалітарні).

З'ясовано, що за двадцять років відбулись незначні позитивні зрушення у текстах задач стосовно орієнтації молодших школярів на партнерство, взаємозамінність статей у виконанні соціальних ролей. Однак гендерні стереотипи широко представлені в проаналізованих підручниках. Зміст текстових матеріалів, ілюстрацій орієнтований переважно на чоловічу стать як таку, що творить подію. Жіноча стать зображена більш обмежено у виконанні соціальних ролей, проте їй відведена активна роль у виконанні сімейних обов'язків.

Гендерний аналіз дискурсу підручників з математики для 1–4 класів дав змогу стверджувати, що рекомендовані з 1991 по 2011 рік підручники є гендерно змішаними, тобто їх зміст включає як гендерні стереотипи, так і гендерно збалансовану інформацію (хоч і в незначній кількості), що знаходить вияв у зображенні персонажів чоловічої й жіночої статей, які мають андрогінні риси і виконують егалітарні ролі.

Гендерний аналіз підручників для 5–6 класів і 7–9 класів засвідчив стійку розмежованість у видах діяльності обох статей: чоловіча діяльність спрямована на виробництво і займає провідні позиції у змісті підручника, тоді як жіноча – підлегла і спрямована на догляд за господарством, тим самим надаючи жінці другорядне місце і ставлячи її на задній план, порівняно з чоловіком.

Отже, здійснений аналіз шкільних підручників з математичних дисциплін з 5 по 9 клас дає підстави стверджувати, що кількість матеріалу (як змістового, так і ілюстративного) із зображенням жінок зменшується, помітно меншою є і їх представленість у світі професій, тоді як чоловіки показані у процесі виконання понад 150 видів діяльності. Ще одним важливим недоліком навчальних програм і підручників є визначена гендерна асиметрія мови, що сприяє формуванню у свідомості учнів відповідних гендерних стереотипів, і у виборі професії, зокрема.

Аналіз шкільних підручників з математичних дисциплін для 5–9 класів дає підстави стверджувати, що їх зміст відтворює гендерні стереотипи та культурні норми, що відображають гендерну матрицю суспільства. Очевидним є те, що гендерні стереотипи відтворюють панівний у суспільстві тип соціальної взаємодії чоловіків і жінок; характер їхньої репрезентації у суспільній та

приватній сферах; суспільні стандартизовані уявлення про моделі поведінки (ролі) чоловіка / жінки в суспільстві.

5. Здійснена екстраполяція досвіду підручникотворення досліджуваного періоду у систему гендерної освіти і виховання школярів на сучасному етапі уможливило поширення позитивних надбань у систему створення нових підручників з математичних дисциплін, які відповідатимуть сучасним вимогам, забезпечать не лише високу якість математичної підготовки учнів, а й дадуть змогу розкрити їхні індивідуальні особливості, враховуючи гендер особистості. Визначено, що впровадження гендерної складової як наскрізної у зміст шкільних підручників і посібників та організацію навчально-виховного освітнього середовища буття дівчини/хлопця, що передбачає паритетність діяльності, можливостей, здібностей та навичок, функціонування соціальних ролей тощо як необхідних умов усебічного розкриття індивідуального потенціалу особистості в процесі життєдіяльності, без огляду на стать, є актуальним завданням сьогодення.

Проведене дослідження не вичерпує усіх аспектів проблеми. Подальшого вивчення потребують питання, пов'язані з вивченням проблеми формування в учнів/учениць досвіду роботи з підручником із урахуванням їх гендеру. Перспективним вважаємо розв'язання проблеми гендерної збалансованості навчальних програм та підручників і навчальних посібників для загальноосвітніх навчальних закладів; підготовку гендерно чутливих підручників з усіх навчальних предметів для різних ступенів освіти.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Опубліковані праці, які відображають основні результати дисертації

1. Генсіцька-Антонюк Н. О. Аналіз впливу змісту шкільних підручників на гендерну соціалізацію особистості школяра у контексті ідей В. О. Сухомлинського / Н. О. Генсіцька-Антонюк // Педагогічний дискус : зб. наук. пр. / гол. ред. І. М. Шоробура. – Хмельницький : ПП Балюк І. Б., 2011. – Вип. 10. – С. 119–123.

2. Генсіцька-Антонюк Н. О. Психолого-педагогічна проблема формування гендерної ідентичності у початковій школі / Н. О. Генсіцька-Антонюк // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи : зб. наук. пр. Уманського держ. пед. ун-ту ім. Павла Тичини / [ред. кол.: Побірченко Н. С. (гол. ред.) та ін.]. – Умань : ПП Жовтий О. О., 2011. – Вип. 39, ч. 1. – С. 144–149.

3. Генсіцька-Антонюк Н. О. Гендерний аналіз сучасних підручників з математики в контексті ідей В. О. Сухомлинського / Н. О. Генсіцька-Антонюк // Наукові записки. Сер.: Педагогічні науки. / ред. кол.: В. В. Радул, С. П. Величко [та ін.]. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. – Вип. 123, т. II. – С. 67–70.

4. Генсіцька-Антонюк Н. О. Джерельна база дослідження проблеми відображення гендерних особливостей особистості у підручниках з математичних дисциплін (кінець ХХ – початок ХХІ ст.) / Н. О. Генсіцька-Антонюк // Педагогічний дискус : зб. наук. пр. / гол. ред. І. М. Шоробура. – Хмельницький : ХГПА, 2013. – Вип. 15. – С. 146–149.

5. Генсицкая-Антонюк Н. А. Роль школьного учебника в отображении гендерных стереотипов (в контексте идей В. А. Сухомлинского) / Н. А. Генсицкая-Антонюк // Аспирант, или молодое поколение ученых о... : научно-практический альманах аспирантского сообщества / ред. кол.: А. Г. Иванова (пред.) [и др.] ; С. В. Любичанковский (отв. секр.) ; Мин-во образования и науки Рос. Федерации, ФГБОУ ВПО «Оренбург. гос. пед. ун-т». – Оренбург : Изд-во ОГПУ, 2014. – Вып. IX. – С. 25–28.

6. Генсіцька-Антонюк Наталія. Гендерна освітня політика держави та її відображення у шкільних підручниках (1991–2012 рр.) / Наталія Генсіцька-Антонюк // Проблеми підготовки

сучасного вчителя : зб. наук. пр. Уманського держ. пед. ун-ту ім. Павла Тичини / [ред. кол.: Побірченко Н. С. (гол. ред.) та ін.]. – Умань : ФОП Жовтий О. О., 2014. – Вип. 9, ч. 2. – С. 246–251.

Опубліковані праці апробаційного характеру

7. Генсіцька-Антонюк Н. О. Роль системи освіти у формуванні гендерної ідентичності особистості / Н. О. Генсіцька-Антонюк // Філософія. Педагогіка. Суспільство : зб. наук. пр. Рівненського держ. гуманітарного ун-ту. – Рівне : Видавець О. Зень, 2011. – Вип. 1. – С. 102–110.

8. Генсіцька-Антонюк Н. О. Психологічні особливості гендерної ідентичності особистості / Н. О. Генсіцька-Антонюк // Наука, освіта, суспільство очима молодих : матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. студ. та молодих науковців. Ч. 1: Психолого-педагогічний напрям. – Рівне : РВВ РДГУ, 2011. – С. 146–147.

9. Генсіцька-Антонюк Н. О. Математичні здібності жінки: основні теорії / Н. О. Генсіцька-Антонюк // Наука, освіта, суспільство очима молодих : матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. студ. та молодих науковців. Ч. 1: Психолого-педагогічний напрям. – Рівне : РВВ РДГУ, 2012. – С. 168–169.

10. Генсіцька-Антонюк Н. О. Підручники з математики (1991–2006 рр.) для початкової школи: гендерний аналіз / Н. О. Генсіцька-Антонюк // Наукові записки : зб. пр. молодих вчених та асп. ХГПА. – Хмельницький : ХГПА, 2012. – Вип. 1. – С. 12–17.

11. Генсіцька-Антонюк Н. О. Теорії та концепції математичних здібностей школярів / Н. О. Генсіцька-Антонюк // Дидактика: теорія і практика : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. «Фундаменталізація змісту освіти як соціально-педагогічна проблема» : зб. наук. пр. / [вступ. ст., ред. Г. О. Васьківської ; упоряд. С. В. Касянчука]. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2012. – С. 127–129.

12. Генсіцька-Антонюк Н. О. Гендерні стереотипи в навчально-виховному процесі / Н. О. Генсіцька-Антонюк // Наука, освіта, суспільство очима молодих : матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. студ. та молодих науковців. Ч. 1: Психолого-педагогічний напрям. – Рівне : РВВ РДГУ, 2013. – С. 201–202.

13. Генсіцька-Антонюк Н. О. Основні аспекти теорії підручника та підходи до розробки дидактичних засад створення підручників з математики / Н. О. Генсіцька-Антонюк // Наука, освіта, суспільство очима молодих : матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф. студ. та молодих науковців. Ч. 1: Психолого-педагогічний напрям. – Рівне : РВВ РДГУ. – 2014. – С. 22–24.

АНОТАЦІЇ

Генсіцька-Антонюк Н. О. Відображення гендерних особливостей особистості у підручниках з математичних дисциплін для 1–9 класів (кінець ХХ – початок ХХІ ст.). – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, Умань, 2014.

У роботі здійснено комплексну характеристику змісту підручників з математичних дисциплін як фактора гендерного становлення особистості, виявлено закономірності відображення гендерних особливостей особистості у підручниках з математичних дисциплін для 1–9 класів; з'ясовано провідні чинники, які сприяли українському підручникотворенню; обґрунтовано перспективи творчого використання змісту шкільних підручників досліджуваного періоду в гендерному становленні особистості в сучасному соціокультурному просторі.

У дисертації уточнено категорійно-поняттєвий апарат дослідження, подальшого розвитку набули класифікація, систематизація та аналіз джерельної бази за групами; систематизація та характеристика історіографії проблеми за хронологічним та проблемно-тематичним підходами; положення про гендерну

освіту і виховання як обов'язкову складову євроінтеграційного процесу реформування вітчизняної освітньої системи та як одну із засад повноцінного розвитку особистості; рекомендації щодо екстраполяції досвіду підручникотворення досліджуваного періоду в сучасну систему освіти України.

У процесі дослідження удосконалено методику проведення гендерної експертизи шкільних підручників з математичних дисциплін, на підставі якої сформульовано висновок про те, що шкільні підручники з математики потребують ґрунтовного оновлення з обов'язковим урахуванням гендерного компонента.

Ключові слова: гендер, гендерні особливості особистості, шкільний підручник, підручники з математичних дисциплін для 1–9 класів, гендерний аналіз, гендерна експертиза, гендерний вимір.

Генсицкая-Антонюк Н. А. Отображение гендерных особенностей личности в учебниках по математическим дисциплинам для 1–9 классов (конец XX – начало XXI в.). – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика и история педагогики. – Уманский государственный педагогический университет имени Павла Тычины, Умань, 2014.

В работе исследовано содержание учебников по математическим дисциплинам как фактор гендерного становления личности, выявлены закономерности отображения гендерных особенностей личности в этих учебниках. Доказано, что изменения содержательного наполнения школьных учебников по математическим дисциплинам в Украине в течение исследуемого периода обусловлены влиянием общественно-политических факторов, особое внимание при этом уделялось вопросу, очерченному границами – «государственная образовательная политика – наука – школьное образование – школьный учебник».

Выявлено, что гендерная образовательная государственная политика получила отражение в содержании школьных учебников, поскольку учебник является концентрированным сгустком определенной образовательной системы, в пределах которой он формировался; он является важным элементом этой системы, постоянно находящемся под трансформационным влиянием других элементов образовательной системы, а та, в свою очередь, осуществляет ответное влияние на них. Доказано, что особая роль учебников обусловлена еще и тем, что они издаются большими тиражами, имеют организованное, регулярное, массовое и продолжительное влияние на личность ребенка, его психику, мировоззрение, гендерное развитие и т. п.

В диссертации уточнен категориально-понятийный аппарат исследования в пределах двух взаимосвязанных между собой полей – в поле историко-педагогическом и поле гендерном; дальнейшее развитие получили: классификация, систематизация и анализ источников по группам; систематизация и характеристика историографии проблемы в соответствии с хронологическим и проблемно-тематическим подходами.

В процессе исследования гендерная экспертиза содержания учебников по математическим дисциплинам для 1–9 классов исследуемого периода как важного фактора гендерной идентификации личности осуществлена согласно предложенной схеме (исследование частоты и специфики изображения обоих полов в содержании учебников и пособий; изображение женщин и мужчин, во-первых, дома, во-вторых, в публичной сфере (на производстве, во время обучения); наличие/отсутствие гендерных стереотипов; наличие/отсутствие сексизма; наличие/отсутствие андроцентризма языка) и классификации сюжетных задач и иллюстраций согласно их содержанию: гендерно-

нейтральные задачи, задачи, в которых фигурирует девочка/женщина, задачи, в которых фигурирует мальчик/мужчина, задачи, в которых представлена совместная деятельность девочек/мальчиков, задачи, в которых представлена гендерная асимметрия языка. Соответственно, все персонажи сюжетных задач и иллюстраций с имеющимися признаками пола были распределены в соответствии с гендерными ролями (традиционные, стереотипизированные, андрогинные, эгалитарные). Таким образом, была усовершенствована методика проведения гендерной экспертизы школьных учебников по математическим дисциплинам.

Доказано, что содержание учебников по математическим дисциплинам воссоздает гендерные стереотипы и культурные нормы, отображающие гендерную матрицу общества, а также господствующий в обществе тип социального взаимодействия мужчин и женщин; характер их репрезентации в общественной и частной сферах; общественные стандартизированные представления о моделях поведения (роли) мужчины/женщины в обществе.

Гендерный анализ дискурса учебников по математике для 1–4 классов дал возможность утверждать, что гендерные стереотипы являются повсеместными в проанализированных учебниках. Содержание текстовых материалов, иллюстраций ориентировано преимущественно на мужской пол как творящий событие. Женский пол изображен более ограниченно в выполнении социальных ролей и представлен преимущественно в выполнении семейных обязанностей.

Гендерный анализ учебников для 5–9 классов подтвердил существующую и отображенную на страницах учебников стойкую разграниченность в видах деятельности обоих полов: мужская деятельность направлена на производство и занимает главные позиции в содержании учебника, тогда как женская – подчиненная и направлена на уход за домом, тем самым отводит женщине второстепенное место и ставит ее на задний план по сравнению с мужчиной.

На основании проведенного анализа сформулирован вывод о том, что школьные учебники по математике для 1–9 классов в исследуемый период находились под воздействием скрытого учебного плана, касающегося отображения гендерных особенностей, при этом гендерные особенности рассматриваются как особенности, связанные с признаками половой принадлежности, которые проявляются прежде всего в виде гендерных стратегий – желательных средств и методов достижения целей, обусловленных гендером личности.

Доказано, что современные учебники нуждаются в основательном обновлении с обязательным учетом опыта создания учебников исследуемого периода, особенно гендерного компонента.

Ключевые слова: гендер, гендерные особенности личности, школьный учебник, учебники по математическим дисциплинам для 1–9 классов, гендерный анализ, гендерная экспертиза, гендерное измерение.

Hensits'ka-Antonyuk N. O. The reflection of gender personality traits in Mathematics textbooks for the 1–9 grades (the end of the 20th – beginning of the 21th century). – On the right of manuscript.

Thesis for a candidate degree in Pedagogical Sciences in speciality 13.00.01 – General Pedagogics and the History of Pedagogics. – Uman State Pedagogical University of Paul Tychiny, Uman, 2014.

In scientific work author carried out comprehensive description content textbooks on mathematical subjects as a factor of gender identity formation. In addition, we found patterns in gender characteristics of a personality in textbooks on mathematical subjects for grades 1–9 (textbooks reflect the standards of a particular society, including its culture and gender distribution of gender roles; in the sense textbooks on mathematical subjects are well represented gender stereotypes, structurally related both to

the level of individual statements and illustrations that are stereotypes, and the level of content that sets the stereotyped representation of women and men in general, textbooks transform ethno-cultural gender stereotypes – male and female sex – carriers of different roles and functions that represent typical family relations, reflecting the traditional patriarchy stereotypes familiar to the time of the society). The author found major factors that contributed to the Ukrainian textbooks (socio-economic, socio-political, cultural, educational, etc.); reasonable prospects for creative use of the content of school textbooks studied period in the formation of gender identity in contemporary sociocultural space.

The thesis clarifies the conceptual and categorical apparatus of the research, gives further development: classification, systematization and group analysis of the source base; systematization and characteristics of the problem historiography according to the chronological and problem-topical approaches; gives recommendations concerning the extrapolation of textbooks writing of the studied period into the modern system of education in Ukraine. During the research we have improved the methods of conducting a gender analysis of mathematics textbooks.

Key words: gender, personality gender peculiarities, school textbook, textbooks on mathematical subjects for grades 1–9, gender analysis, gender expertise, gender dimension.

Підписано до друку 19.09.2014 р. Формат 60x90/16.
Ум. друк. арк. 0,9. Обл.-вид. арк. 0,9.
Тираж 100. Зам. 52.

«Видавництво “Науковий світ”»[®]
Свідоцтво ДК № 249 від 16.11.2000 р.
м. Київ, вул. Боженка, 23, оф. 414.
200-87-15, 050-525-88-77
E-mail: nsvit@mail.ru
Сайт: nsvit.cc.ua